



Fig. 1. Salomons kapel. Ruinen set fra syd før restaureringen.

Fot. i NM.

## † SALOMONS KAPEL

### BORNHOLMS NØRRE HERRED

Det ejendommelige, ensomt liggende kapel, som rimeligvis ikke har haft nogen forgænger, omtales af kun et eneste middelalderligt dokument, nemlig 3. februar 1379 i ærkebisp Niels Jonsens testamente<sup>1</sup>. Ærkebiskoppen, som døde to dage senere på det nære Hammershus, fordelte penge, bøger og klenodier til forskellige kirker (sml. Ols kirke, s. 335), og skænkede til »capelle sancti Salomonis ibidem« (o: in Borandaholm) en sølvske. Kapellet må således virkelig have været indviet til en *S. Salomon*, næppe »Jødelands magiske konge«, om hvis evige salighed den katolske kirke har næret en del tvivl<sup>2</sup>, snarere en i hvert fald senere anerkendt hellig mand, en »beatus«, men den eneste af nogen rang som her tør nævnes er den hellige Salomonius (Jacques Salomon, Giacomo Salomoni)<sup>3</sup>, en af dominikanerordenens mystikere, som levede 1231—1314, og hvis dag ifølge dominikanernes nyeste missale fejres den 5. juni<sup>4</sup>. »Forli's apostel« har ganske vist levet så fjernt fra Danmark, at man helt uden forbehold måtte udskyde ham til fordel for en ellers fuldstændig ukendt dansk helgen af samme navn<sup>5</sup>, hvis ikke netop de omved 1300 og lidt senere regerende ærkebisper, deriblandt provençaleren Isarnus, alle under stridighederne med kongemagten havde været mere end almindeligt henvist til samarbejde med pavehoffet og den kirkelige centralorganisation, og vel ikke mindst til dominikanerne, hvem inkvisitionen var overdraget, og som udmærkedes af teologisk lærdom og kyndighed i kanonisk ret.

Knap hundrede år efter reformationen oplyser en præsteindberetning<sup>6</sup>, at der ved havet, under det store bjerg Hammer, findes et øde kapel, Sankt Salomon, »hvor prædiken holdtes i forudm dag, som det menes, for fiskerne«. Denne overlevering synes tolket rigtigt af Zahrtmann<sup>7</sup>, som gjorde opmærksom på, at blandt de fed, lejer og grundstykker, som de nordtyske stæder 1442 enedes om at holde sig til under de store årlige sildefiskerier (fra slutningen af august til begyndelsen af oktober), nævnes hele Bornholm, uden nærmere angivelse af lokaliteter<sup>8</sup>. Øens af udlændinge besøgte fiskebaser må derfor have været mange af tal, hvilket gør det sandsynligt, at beretningens fiskere ikke alene har været de få lokale næringsdrivende, men en samlebetegnelse for alle dem, det hanseatiske sæsonfiskeri drog til stedet, hvor ærkebispernes slot garanterede lov og orden. Sildebådene kan have ligget i den endnu af småfartøjer benyttede lille naturhavn »Kragkås« lidt sydvest for kapellet, og fiskernes bodtomter mener Zahrtmann kan være dækket af flyvesandet<sup>9</sup>.

Ifølge Urne blev kappellets loftsbjælker og -planker 1648 skænket til byfogeden i Allinge, og den mindste klokke i Allinge kirke (sml. s. 90) skal være kommet fra Salomons kapel, hvis anselige ruiner blev udgravet og istandsat 1923 af numismatikeren P. Hauberg<sup>10</sup>. Blandt småfundene fra gravningen er der et bomærke-signet fra omkring 1400: S[igillum] Frederici Hocholme<sup>11</sup> samt 13 mønter<sup>12</sup>, som på nær en enkelt alle er fundet inde i bygningen. Af disse mønter er kun de ældste danske (skånske), nemlig to, som ifølge Hauberg er præget engang i tiden snart efter 1300 for Erik Menved (†1319)<sup>13</sup>, og andre to, som stammer fra Magnus Smeks kortvarige besiddelse af Skåne (1332—60). De øvrige mønter var hanseatiske, slået i Lüneburg, Hamburg (i tiden 1334—79), Lübeck (to stk., 1340—50), Mecklenburg, Garz, Usedom, Stargard og for den Tyske Orden. Beklageligvis kan den sidste mønt, en hulpenning fra Marienburg, ikke dateres nøjagtigere end til 1300-tallet i almindelighed; den skal have ligget inde i den vestlige gavlmurs mørtel. Den ene af mønterne fra Magnus Smek blev indleveret til møntsamlingen året efter og angaves fundet ca. 50 skridt sydøst for kapellet i fyld, som kunne være udkørt fra gravningen.

De hidtil fundne mønters alder antyder vistnok, at kapellet må være opført ganske kort efter 1300 og udelukker ikke, at det kan tænkes rejst i årene lige efter 1314. Mønter af tysk oprindelse overvejer snarest mere end almindeligt selv i bornholmske kirkefund, hvilket ikke just tjener til at afkræfte Zahrtmanns teori om baggrunden for kappellets tilblivelse<sup>14</sup>.

Af betydning for kappellets opkomst og trivsel i middelalderen var rimeligvis også den »Sankt Salomons kilde«, hvis hellighed dog ingenlunde er fastholdt af nogen mundtlig, endsige skriftlig tradition, og som står reduceret til et stensat, på ikke alt for tørre årstider endnu fugtigt hul (sml. nedenfor). Vældet omtales 1676 som en herlig fersk kilde at få vand af, »så vidt det kan tilstrække«<sup>15</sup>, og ifølge Thurah var kildevandet sødt og klart rindende<sup>16</sup>. En analyse, foretaget 1923, har vist, at vandet er ganske svagt radioaktivt<sup>17</sup>.

Som så mange andre afsnit af øens kyststrækninger kan strøget, hvor kapellet ligger, i forhistorisk tid have været benyttet som gravplads. Hauberg mente at have fundet to *bautasten*, som oprindeligt havde stået rejst på stedet. Den ene skal endnu ligge som syldesten i bygningens vestre gavlmur, den anden lå uden for våbenhusdøren, måske som trin ved indgangen, men er nu flyttet.

Kapelruinen ligger helt ensomt nær den lave klippekyst, på et granitplateau omkring 10 m over havet, hvor det flygende sand nu er dæmpet af lyng og græs. Tomten hegnes af et sammenskredet stengærde, som omgiver et aflangt firsidet areal, hvortil der har været adgang gennem en åbning i syd. En plan

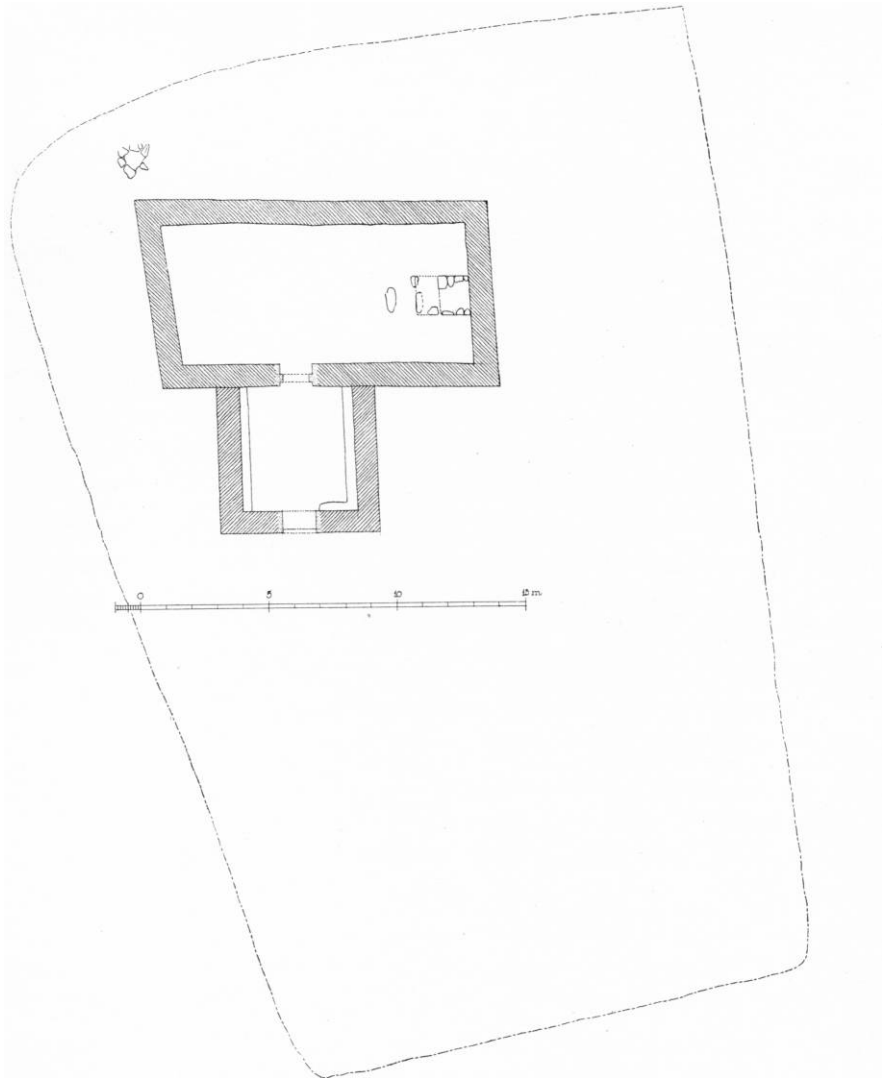


Fig. 2. Salomons kapel. Plan. 1:300. Målt af El. M. 1952.

fra 1820 skal have vist en bygning, liggende midt for indgangen i diget, med betegnelsen »Munkebolig«. Ved undersøgelsen 1923 blev grundstenene til dette hus fundet, og da der her hverken fandtes murbrokker eller kalksmuld i fylden, sluttede Hauberg, at syldstenene måtte have båret et træskur. Om pladsen inden for diget nogen sinde har været benyttet som egentlig kirkegård, kan være tvivlsomt, er i hvert fald ikke undersøgt. Sikkert er derimod, at man i forholdsvis sen tid lejlighedsvis har begravet strandvaskere her, tre lå således tæt op ad kapeltomtens sydmur, fire indenfor, mellem denne og alterpladsen, alle var de kulet ned i de tykke ophobninger af murgrus.

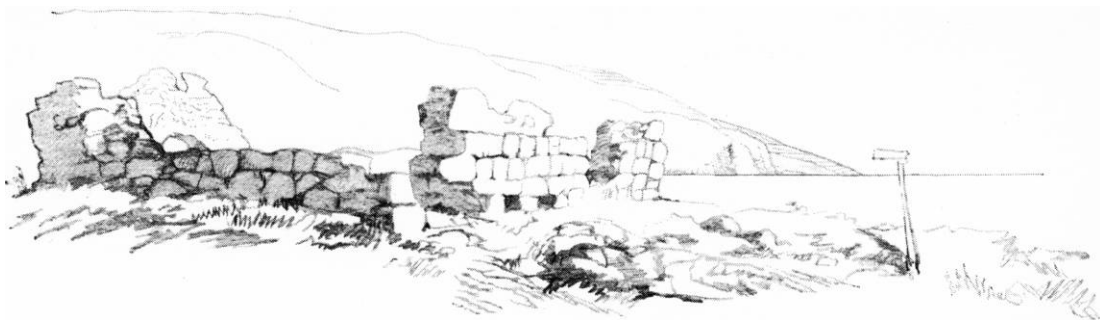


Fig. 3. Salomons kapel. Ruinen set fra nordøst før restaureringen. Efter blyantsskitse af J. F. Klein 1908.

Kapellet er et simpelt, rektangulært langhus fra 1300-tallets første halvdel; foran syddøren er der — vistnok adskilligt senere — tilføjet et middelalderligt våbenhus.

*Langhuset*, som udvendig måler ca. 7,30x13,10 å 13,80 m (vestgavlen er meget skæv), er opført af svære kampesten, som trods afkløvning og tilretning er meget uregelmæssige. Kun ved at udfylde de vældige fuger med større og mindre brokker af munkesten har det været muligt at formure stenene med nogen skiftegang, jævnest på nordsiden (fig. 3). Fugemørtelen er blevet undersøgt af Mathias Bidstrup 1915<sup>18</sup>. Inden restaureringen forvaskede billedet, var den hvidlig og fuld af ildsprængt flintestenssmuld, og Bidstrup mente derfor, at den var brændt af Saltholmskalk. Nogen analyse er ikke blevet foretaget, men tilført fra egne uden for øen må kalken uden tvivl have været, eftersom den bornholmske silurkalk ikke indeholder flint. Døre, vinduer og måske også andre, nu forsvundne enkeltheder har været af munkesten (25x14,5—15,5x9 cm). Materiale og murteknik stemmer således ret nøje overens med Rønne kirkes vestforlængelse, som må være fra første halvdel af 1300'erne (sml. s. 41 f. og 35).

Af døre har der kun været een, hvis underste del stadig er bevaret lidt vest for sydmurens midte. Den er sat af (fornyede) munkesten, har udvendig en simpel fals og havde inden restaureringen endnu rustspor efter to jernstabler i den indvendige vestkarm. Murene står ikke overalt bevaret så højt (1—3 m), at nogen del af et vindue kunne være levnet, men Hauberg mente, at der oprindelig måtte have været mindst tre, hvilket han skønnede af de koncentrationer af knust rudeglas, som blev fundet ved hans udgravning. Ifølge disse iagttagelser syntes der at have været et vindue i sydmurens østlige ende, ved alteret, et i vestgavlen og et midt i nordmuren. Vinduernes false havde i det mindste delvis været muret af skråfasede munkesten, af hvilke adskillige blev fundet.

I det indre har gulvet, i det mindste for en del, været lagt af kvadratiske fliser og munkesten i ler. Loftet må have været fladt, af træ (sml. ovenfor,

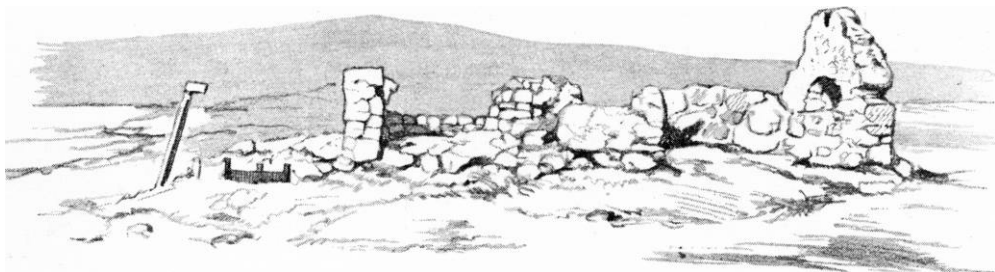


Fig. 4. Salomons kapel. Ruinen set fra vest før restaureringen. Efter blyantsskitse af J.F.Klein 1908.

1648). Op ad østgavlen står de nederste skifter af et kampestens alterbord, og foran dette ligger der nogle sten, ordnede i firkant, som enten er rester af trin eller blot nogle ikke flyttede grundsten, mindende om en tilbagerykning af alteret. En del sene småfund, deriblandt stumper af kridtpiber, bekræfter, at bygningen har været under tag i hvert fald et stykke ind i 1600'rne.

*Våbenhuset* er ligeledes af kamp, men muret med tættere fuger og aldeles uden skiftegang. Også her er fugerne udfyldt med teglbrocker, 1915 overvejende stumper af middelalderlige tagsten. Indgangen — i syd — har lige gennemløbende vanger, sat af munkesten, og udvendig et en halv sten tilbagetrukket, spidsbuet spejl, som hviler på den flade dørbue. Den enkle karmform skyldes dog sikkert fejlagtig restaurering; der må utvivlsomt oprindeligt have været karmfals, såvel udvendig som i det indre. Det meste af taggavlen er bevaret; i dens spids ses det underste af en lille lyssprække, hvis af munkesten murede udside er fornyet, men indvendig er gammel, af granit. I det indre, hvis gulv ligeledes har været af fliser og munkesten i ler, men lå højere end i skibet, er der murede bænke ved langsiderne og et stykke af sydvæggen.

Hele bygningen har været tækket med munke og nonner, hvoraf et utal af fragmenter blev fundet ved udgravningen. De til våbenhustaget benyttede tegl har haft det største format.

*Kilden* blev oprenset 1923, men er nu atter i en begrædelig tilstand. Hauberg iagttog, at det nederste parti af dens skakt var firsidet og sat af kampesten, som var tilhugget på de tre sider. Det viste sig mærkelig nok, at tilløbet var under langhusets søndre mur, tæt ved det vestlige hjørne. Ved her at løfte en løsnet grundsten fyldtes brønden straks med vand, og indvendig i kapellet holdt jordbunden langs vestmuren sig fugtig i retning hen mod kilden. Hauberg antog derfor, at vestgavlens påfaldende skæve retning var fremtvunget af hensyn til vandåren indenfor. — 1908 stod kilden indhegnet af en træfætning (fig. 4).

På den omtalte tegning fra 1820 (af landinspektør Lund) skal have været angivet en kumme indvendig på nordmuren, som på dette sted havde en ifølge

Hauberg sekundær gennembrydning, så at vandet fra brønden har kunnet øses ind i kummen. Det er nok sandsynligt, at dette arrangement ikke var oprindeligt; brøndens placering udvendig, tæt op til en ydermur, er derimod ikke påfaldende. Den kendes fra kildekapellet i Rær<sup>19</sup>.

#### KILDER OG HENVISNINGER

<sup>1</sup> Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, Kbh. 1901, nr. 66 (s. 151). <sup>2</sup> Ausfürliches Heiligenlexicon (Köln u. Frankfurt 1719) sp. 1962 f. <sup>3</sup> Efter testamentets genitivform på -is, således som den er publiceret, har helgenen hos os været kaldt »Salomon« og ikke »Salomonius«. <sup>4</sup> Se: Dom Baudot, O.S.B., Dictionnaire Hagiographie, Paris 1925, p. 356: »Jacques Salomon«, oplysninger ellers omtrent som i nedenfor citerede værk, derudover dog: »Gregor XV (1621—23) har udstrakt hans dyrkelse til alle dominikanerordenens klostre« — Enciclopedia Gattolica, Cittâ del Vaticano 1953, X, p. 1695: »Salomoni (Salomonius), Giacomo: Mistico dominicano, n. a Venezia nel 1231 da famiglia patrizia, m. a Forli il 13. maggio 1314. . .«. — Ifølge Baudot var hans helgendag endnu 1925: 31. maj. <sup>5</sup> Man kender adskillige danske gejstlige ved navn Salomon fra århundredet indtil 1300 og senere (sml. Gunnar Knudsen og Marius Kristensen: Danmarks gamle Personnavne, II (Kbh. 1941—48), sp. 1193 f.). Naturligst vil tanken falde på den broder Salomon fra Aarhus, en af ordensstifteren S. Domingo de Guzman's følgesvende, som støttet af kardinalen Gregor af Crescentia, der ved denne tid opholdt sig i landet, fik oprettet det første danske dominikanerkloster (i Lund 1222). Imidlertid finder vi ikke den svageste antydning af, at Salomon fra Aarhus nogen sinde er blevet holdt for hellig. <sup>6</sup> Præsteindberetning 1624. <sup>7</sup> M. K. Zahrtmann, i Bh. Saml. VIII (1913): Billeder fra Bornholms Historie i Tilknytning til Middelalderens Kapeller, s. 128—32, 151 f, s. 168. <sup>8</sup> Zahrtmann, s. 155. <sup>9</sup> ibidem, s. 145 f. — Det af Zahrtmann forudsatte kapel ved Frennegaard har dog sikkert aldrig eksisteret, her må man substituere kapellet, den nuværende kirke i Svaneke (s. 95), som ligger i mindre end 1 kilometers afstand fra de ved Frennegaard udgravede, mærkelige bodtomter fra middelalderen. <sup>10</sup> P. Hauberg har berettet om sine undersøgelser og restaureringer i Bh. Tid. for 17. oktober 1923. — Se endvidere: Joh. Bulmer, i Bh. Saml. XVII (1926): Sankt Salomons Kapel og Kilde paa Hammeren, s. 116 ff. — Sa.: Indberetning til NM (1922), som foranledigede Haubergs udgravning. <sup>11</sup> NM, nr. 10884. <sup>12</sup> Mønt- og Medaillesamlingen, fundprotokol VI, 1676; arkiv: j. nr. 65/24, 148/27. <sup>13</sup> Bh. Tid. 17. oktober 1923. <sup>14</sup> Bulmer fandt S. Salomons kapel tilstrækkeligt forklaret som et af øboerne besøgt kildekapel i lighed med Trefoldighedskapellet i Rø sogn og lagde i denne forbindelse stærk vægt på, at det måtte være opført af ærkebispens, ikke af hanseaterne, hvilket sidste unægtelig følger af sig selv. <sup>15</sup> Resen, tillægget s. 73. <sup>16</sup> Thurah, s. 108. <sup>17</sup> Bulmer, s. 119, og dagspressen, som greb historien. Om kilden i øvrigt, se Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, s. 124 m. fl. st. <sup>18</sup> Forskellige notitser af Mathias Bidstrup på en løs papirlap i BM. <sup>19</sup> DK. Tisted, s. 230 f.